

Faiq Ələkbərli

(əvvəli ötən sayımızda)

Hələ, Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycan Türk fəlsəfi fikir tarixinə dair qiymətli əsərlər ("XI-XIII əsrlərdə Azərbaycanda fəlsəfi fikir", "Bəhmənyarın fəlsəfəsi", "Orta əsr Azərbaycan filosofları və mütəfəkkirləri" və b. v. b.) yazan Z.Məmmədov "Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi" kitabında bütün bunları sistemli şəkildə salmışdır. O, "Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfi fikri" fəsilində Azərbaycan xalqının ən qədim dini inanclarına toxunub, türksoylu tayfaların əski inanlarından bəhs etmişdir. O, "7-10-cu əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfəsi" adlı ikinci fəsilə "Kitabi-Dədə Qorqud" boyu ilə bağlı müəyyən qədər Azərbaycan-Oğuz türklərinin dini-fəlsəfi dünyagörüşünə toxunmuş, Oğuz türklərinin İslamdan öncəki dini inanclarının, düşüncə tərzinin, eləcə də müəyyən qədər təməllərə bağlılığın öz əksini tapdığını qeyd etmişdir. Bu fəsilə İslam və onun müqəddəs kitabı Quran haqqında ümumi bilgi verən Z.Məmmədov daha çox sünni hüquqi (hənəfilik, malikilik, şafilik və hənəbilik) və şiəlik (qalilik, ismaililik) və sufilik məzhəbləri, eləcə də bu məzhəblərin Azərbaycandakı nümayəndələrindən bəhs etmişdir.

Tanınmış fəlsəfəçi alim Yusif Rüstəmov (1932-2010) da yaradıcılığında Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə müəyyən qədər yer vermişdir. O, "Sosial-siyasi və hüquqi təlim tarixi" (2003), "Mövlana Cəlaləddin Ruminin sufilik fəlsəfəsi", "Əbu Həfs Sührəvərdinin təsəvvüf fəlsəfəsi", "Türk fikir tarixi haqqında mülahizələr", "Fəlsəfənin əsasları" (2004) və digər əsərlərində Azərbaycan

də, 20-ci əsr Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikri tarixini öyrənmək baxımından A.Şükürovun "Müstəqil dövrün fəlsəfəsi və filosofları" diqqəti cəlb etməkdədir.

Tanınmış fəlsəfə tarixçisi, f.e.d. Elmira Zamanovanın (1933-2016) da fəlsəfə tarixinə aid yaradıcılığı hər iki dövrü (SSRİ və müstəqillik dövrü) əhatə etmişdir. O, "Çağdaş Türkiyədə estetik fikir: əsas problemlər və təmayüllər", "İsmail Tunali - Türkiyədə ontoloji

kontekstində: hermenevtik təcrübələr" əsərində əsasən fəlsəfi fikri tariximizin 19-20-ci əsrlərini və həmin əsrlərdə yaşamış mütəfəkkirlərimizdən M.F.Axundzadə, N.Nərimanov, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyli və başqalarının mədəni-fəlsəfi irsini işıqlandırmağa çalışmışdır.

Fəlsəfə elmləri doktoru, prof. İlham Məmmədov da bir çox əsərlərində Azərbaycan xalqının milli fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə

doktoru Zümrüd Quluzadənin rəhbərliyi altında yazılmağa başlayan "Azərbaycan fəlsəfə tarixi" dörd cildliyinin nəşr olunmuş ilk iki cildində ən qədim dövrlərdən XVIII əsrdə daxil olmaqla Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi hətərəfli şəkildə və akademik üslubda araşdırılmışdır.

Kitabın 1-cildinin "Azərbaycanda fəlsəfi fikrin yaranması və inkişafı (Qədim dövrdən b.e.-nin Vllərinədək)" adlanan ilk

dən bəhs olunmuşdur. Kitabın 2-ci cildinin "XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai fikir" adlanan ikinci fəsilində isə Y.Qarabaği, Saib Təbrizi və Zeynalabidin Şirvaninin ictimai-siyasi və fəlsəfi irsi araşdırılmışdır.

Ümumilikdə, həm Azərbaycan Türk dilində, həm də rus dilində nəşr olunan çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin ilk iki cildi bəzi cüzi istisnalara, Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tari-

Azərbaycan Türk fəlsəfəsi və mədəniyyəti Çağdaş tədqiqatlara bir baxış

estetikanın görkəmli nümayəndəsi, "Türk estetikası: tarixi və müasir inkişafı", "XX əsr Azərbaycan romantizminin estetikası", "XIX-XX əsrlərin əvvəllərində Azərbaycanda estetik fikir" və digər əsərlərində milli fəlsəfi və ictimai fikir tariximizə aid qiymətli tədqiqatlar aparmışdır.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından prof. Rafail Əhmədlinin də bir çox əsərləri vardır. O, "Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi: türkçülük, müasirlik, islamçılıq" (2007), "Mirzə Kazımbəyin ictimai fikirləri" (2012), "Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi" (2008), "Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi görüşləri" (2005), "Mirzə Bala Məhəmmədovun ictimai-siyasi görüşləri" (2017) və digər əsərlərində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır. Fəlsəfə tarixi tədqiqatçısı, f.ü.f.d., dos. Müstəqil Ağayev də Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid bir çox qiymətli əsərlər yazmışdır. O, "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə" (2006), XX əsr

xini öyrənmək baxımından olduqca əhəmiyyətli və mükəmməl əsərlərdir. Ümid edirik ki, Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin 19-20-ci əsrlərini və bu dövrün tanınmış mütəfəkkirlərini özündə ehtiva edəcək 3-cü və 4-cü cildlər də yaxın zamanlarda nəşr olunacaqdır.

Son illərdə AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Faiq Ələkbərlinin "Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi. XIX-XX əsrlər" adlı üçcildliyi nəşr olunub ki, bu əsərlər Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin XIX-XX əsrlərini və həmin əsrlərdə yaşamış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin mədəni-fəlsəfi irsini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Xüsusilə də, çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin həmin əsrləri özündə əhatə edəcək 3-cü və 4-cü cildlərinin hələlik, nəşr olunmadığı bir dövrdə F.Ələkbərlinin üçcildlik kitabının əhəmiyyətinin vacibliyi danılmazdır.

Faiq Ələkbərlinin "Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi. XIX-XX əsrlər" adlı üçcildliyinin birinci cildində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf yolları üç istiqamətdə təhlil edilmişdir: 1) Azərbaycanda Şərq-İslam-Türk mədəniyyəti və fəlsəfəsinin davamı; 2) Azərbaycanda Qərbi-Avropa mədəniyyəti və fəlsəfəsinin təşəkkülü; 3) Azərbaycanda Şərq-İslam-Türk mədəniyyəti və Qərbi-Avropa mədəniyyətinin "sintezi" problemi və həll yolları. F.Ələkbərlinin üçcildliyin ikinci cildində isə XX əsr Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi fikrinin inkişaf yollarından və bu fəlsəfi fikrin tanınmış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin dünyagörüşlərindən bəhs olunur. Müəllif kitabın ikinci cildində Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf yollarını üç istiqamətdə təhlil edib: 1) Milli-demokratik və siyasi-fəlsəfi ideya cərəyanları: türkçülük/azərbaycançılıq, müasirlik və islamçılıq; 2) Marksizm-leninizm ideologiyası: milli təmayülçülük və beynəlmilətçilik; 3) Milli maarifçilik fəlsəfəsi: realizm və romantizm. Faiq Ələkbərlinin üçcildliyin üçüncü cildində XX əsr Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi fikrinin inkişaf yollarından və bu fəlsəfi fikrin tanınmış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin dünyagörüşlərindən bəhs olunur. Müəllif burada Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf yollarını üç istiqamətdə təhlil etmişdir: 1) Milli-demokratik və siyasi-fəlsəfi ideyaların sintezi; 2) Milli maarifçilik və ictimai-fəlsəfi ideyalar; 3) İslam fəlsəfəsi və islamçılıq.

(ardı gələn sayımızda)

Çağdaş dövrdə Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini araşdıran mütəxəssislərdən biri də fəlsəfə elmləri doktoru Arzu Hacıyevadır. O, "Nəriman Nərimanovun din haqqında fəlsəfi düşüncələri" (1998), "Şərqdə hermenevtika. Fəlsəfə tarixi kontekstində" (2006), "Akademik Heydər Hüseynov" (2015), "Azərbaycan mütəfəkkirləri zamanın kontekstində: hermenevtik təcrübələr" (2017) və digər əsərlərində Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır...

xalqının fəlsəfə tarixini işıqlandırmaya çalışmışdır.

Professor İzzət Rüstəmovun Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənilməsi istiqamətində ən mühüm əsərləri "Həsən bəy Zərdabi" (2012), "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda təbii-elmi və fəlsəfi fikrin vəhdəti" (1992), "Azərbaycanda təbii-elmi biliyin inkişafının fəlsəfi problemləri" (2001) və başqaları olmuşdur. Dosent Qəmər Mürşüdlü də milli fəlsəfi və ictimai fikir tariximizə aid bir sıra dəyərli əsərlər yazmışdır. Onun bu cür əsərləri arasında "Cəmaləddin Əfqaninin sosial-siyasi fəlsəfəsi" (2019) və digərini göstərmək olar. Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin müəyyən dövrlərini əhatə edən "Azərbaycan fəlsəfəsi. Qədim dövr", "Müstəqil dövrün fəlsəfəsi və filosofları" (2007), "Fəlsəfə" (2002), "Şərq fəlsəfəsi və filosofları" (2005) adlı kitabların müəllifi olan prof. Ağayar Şükürovun da bu sahədə böyük əməyi vardır. Xüsusilə

Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikrinə din problemi" (2008), "Azərbaycan demokratik fikrinə insan konsepsiyası" (2009), "Hüseyn Cavidin dünyagörüşü" (2005), "Azərbaycan ictimai fikrinə milli məsələ" (2007), "Müasir Azərbaycan fəlsəfəsi tədqiqatçıları" və digər əsərlərində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır.

Çağdaş dövrdə Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini araşdıran mütəxəssislərdən biri də fəlsəfə elmləri doktoru Arzu Hacıyevadır. O, "Nəriman Nərimanovun din haqqında fəlsəfi düşüncələri" (1998), "Şərqdə hermenevtika. Fəlsəfə tarixi kontekstində" (2006), "Akademik Heydər Hüseynov" (2015), "Azərbaycan mütəfəkkirləri zamanın kontekstində: hermenevtik təcrübələr" (2017) və digər əsərlərində Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır. Xüsusilə də, A.Hacıyeva "Azərbaycan mütəfəkkirləri zamanın

müəyyən qədər müraciət etmişdir. Məsələn, o, "Vətəndaş cəmiyyəti və milli ideologiya: Azərbaycanda siyasi prosesin fəlsəfəsi", "Siyasi etika", "Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında" (2009), "Bir daha fəlsəfə haqqında" (2012), "Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirinin fəlsəfi və almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması" və digər əsərlərində fəlsəfi-ictimai fikir tariximizlə də bağlı araşdırmalar aparmışdır.

Dörd cildlik nəzərdə tutulmuş, ancaq indiyə qədər iki cildi nəşr olunmuş "Azərbaycan fəlsəfə tarixi" kitabı Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından qiymətli əsərlərdir. Çünki bu iki cildə qədim dövrlərdən 19-cu əsrdə qədərki Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi, Azərbaycan Türk mütəfəkkirləri əsaslı və akademik şəkildə tədqiq olunmuşdur. Hər halda müstəqilliyimizin bərpasından sonra əməkdar elm xadimi, fəlsəfə elmləri